

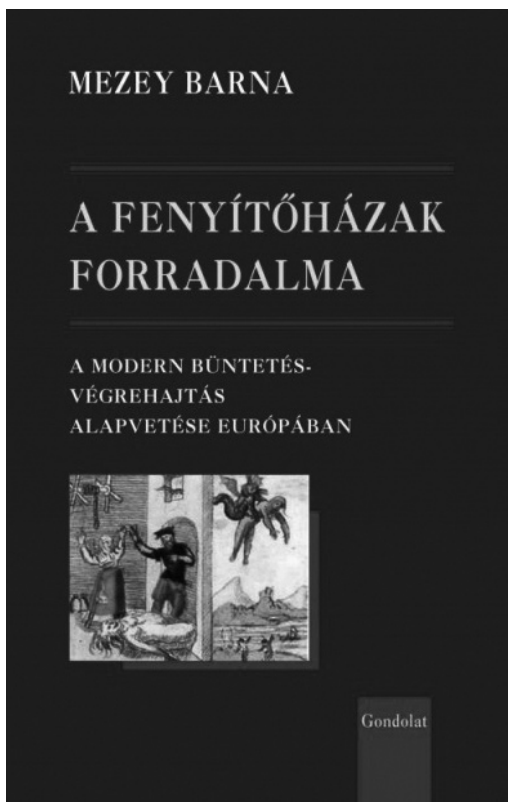
Mezey Barna: „A fenyítőházak forradalma” című művéről

Mezey Barnának a fenti címen megírt műve, amelyet a Gondolat Kiadó adott ki 2012-ben, a szerző lankadatlan érdeklődését és tudományos elkötelezettségét tükrözi az európai és hazai börtönügy társadalmi, gazdasági, politikai, szellemtörténeti gyökérzetének minél teljesebb feltárására. A most bemutatandó munka akár folytatása is lehetne a 2010-ben a Rubicon-Ház által kiadott „Régi idők tömlöcei” című művének, amelyben a szerző a mai börtönhöz vezető szálakat az ókortól a középkoron keresztül kíséri, míg a jelen alkotás már Európa újkorába, a kora újkori tömlöctől a kezdeti urbanizálódás és polgárosodás korszakán vezet végig olvasóját a XIX. század közepéig, a szabadságvesztés teljes térhódításáig.

A mű, amely „A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában” alcímet hordozza, szerkezetileg két nagy lélegzetű részből áll:

a szerző négy-négy fejezetet szán az európai és a hazai fejlődés leírására. A mű első részében az urbanizálódó polgár, a homo oeconomicus világába vezet bennünket. Megtudjuk, hogy a városi közösségeket a kezdetektől terhelő betegek, árvák, nincstelenek, dologkerülők, törvényszegők tartására, kezelésére szolgáló szociális közintézmények sorában miként alakultak ki a bűnelkövetők munkarejéjét a közösség javára hasznosító fenyítőházak, hogy a reformáció, s különösen a kálvinizmus miként tette programmá a szorgos munkálkodást, megkövetelve a dologtalanság elleni harcot. A szerző beavatja az olvasót abba is, hogy az Amszterdamból induló, a büntetés-végrehajtást forradalmasító idea miként érvényesül német és osztrák földön. A mű második része a hazánkat nyugatról közelítő fenyítőházi effektus hatásáról, a honi tömlöc- és börtönügy közel száz évét átkaroló fejleményeiről tájékoztat.

A logikus felépítésű mű kezdőpontja a reformáció befolyása alatt kialakult újszerű szegénygondozás, amely abból a tézisből indult ki, hogy a koldust tilos segíyezni, a valóságos rászorulóknak viszont joguk van a segítségre, a munkaké-

pes nincstelenségnek pedig fel kell kínálni a munka lehetőségét. Nem volt elegendő azonban pusztán a munkalehetőség felkínálása, ugyanilyen fontosnak tekintették a szegénygondozásban a lelki gondozást és a javítást, mely a rászorulóban felkeltette a hit iránti érdeklődést, felismertette vele a szorgalom és a munka iránti igényt. Az elszegényedés megelőzésére létrehozott szervezetnek pedig feladata a szegények munkáltatása és – ezzel összhangban – lelki gondozásuk megszervezése lett. Ez vezetett el azután a dologházak megjelenéséhez. A dologház a szerző definíciója szerint a munkátlan, nélkülöző szegények foglalkoztatására született, eredetileg a szegényházból kinőtt intézmény volt, melynek indíttatása a tartási költségek visszanyerése volt. A racionális polgári gondolkodás, illetve a szolidaritás és a gondoskodás eszméjének találkozásából született intézményben a munka nem volt kötelező, az önként vállalt tevékenységnek számított.

Innét vezeti el a szerző az olvasót a mű központi intézményének, a fenyítőháznak fogalmához, amely a munkakerülő, csavargó, koldus szegények foglalkoztatása céljából életre hívott, a dologház továbbgondolásából született rendészeti intézmény volt, mely a dolgozni nem akaró, a bűnözés peremén egzisztáló csoport befogadására volt hivatott. Jellegét tekintve ez a munkára nem csupán lehetőséget kínáló, de azt kikényszerítő intézet volt, de melynek már deklarált célja a javítás, a munkával munkára nevelés.

A munka mint büntetés már évszázadok óta alkalmazott szankció-nem volt, de a munka mint keresztényi kötelezettség új tartalmat adott a fenyítőháznak. A lutheri munka-felfogás sajátos eleme, hogy a munkát a keresztényi kötelesség és az Isten szolgálatának rangjára helyezi, kiemeli középkori jelentéktelenségéből, és egyértelműen pozitív jelentéstartalmat ad neki. A szerző sommázata szerint a fenyítőházak funkciója a dologkerülő munkához szoktatása, a munka szeretetének kialakítása, de a munka egyben a fegyelmező eszköz funkcióját is betöltötte. A fenyítőházi rezsimben már felbukkant az individualizált kezelés igénye, megjelentek a segélyezés feltételeinek körülírását célzó törekvések, felmerült a fiatalok elkülönítése s a velük szembeni speciális bánásmód alkalmazása. Az új felfogásban lehetővé vált a munkakerülés miatt büntetni, a lustát és henyt munkára fogni, s végül teret kapott a nézet: munkával jobbítani. Ezzel a találkozással, a szegénygondozás technikájának és a reformáció új felfogásának összefonódásával teremtődtek meg a modern szabadságvesztés-büntetés előfeltételei.

A szerző a következő fejezetekben azt is meggyőzően bizonyítja, hogy a reformáció hatása a fenyítőintézetek további sorsára korlátozott volt. Azok a változások, melyeket a lutheri és kálvini tanítások indikáltak, a katolikus államokban vagy egyáltalán nem, vagy csak későbbben és részlegesen, az eredeti eszmén jelentősen torzítva zajlottak le. A szerző a fenyítőház sorsát Európában a nyugatról keletre irányuló történelmi íven rajzolja meg, amely ívnek kezdőpontja a londoni Bridewell, végpontja pedig a csaknem 300 évvel későbbi magyarországi börtönállapotok jellemzése. A mű mondanivalójának logikus szerkezete jól követhető ezen az íven: Európa számára a protestáns munkaethoszt képviselő amszterdami intézet (Tugthuys) vált követendő modellté. Ezzel a modellel korábban ismeretlen elemek kerültek a börtönügy történetébe, mint a munka, a javítás és a társada-

lomba visszavezetés, ezek az elemek forradalmasították a büntetés-végrehajtást (innen a mű címadó gondolata). Az amszterdami alapítást szorosan követték a hasonlóan iparosodott, kereskedő polgárság szigetei, a Hanza-városok, majd terjedt tovább a Német Birodalom belső területeire, ahol katolikus térre érve az eredeti protestáns modell már jelentős módosuláson esett át. Az intézmény hangsúlyosabban öltött büntető jelleget, és megkezdődött a fenyítőházi eszme feltöltődése merkantilista tartalommal.

A szerző ezután – tovább haladva napkelet felé, hazánk irányába – a hazai börtönökre közvetlen hatást gyakorló osztrák fenyítőházak jellemzőit taglalja az európai palettán. Álláspontja szerint a fenyítőházi eszme akkor jutott diadalra az osztrák tartományokban, amikor a Habsburg-ház a felvilágosult abszolutizmus szellemében kezdte irányítani birodalmát, melynek igénye a rendezettségre, a belső biztonságra, valamint – nem kevésbé – a centralizált gazdaságpolitika megszervezésére irányult. Másfelől az osztrák fejlődésben a 18. század második felétől már jól kivehető a felvilágosodás gondolkodóinak hatása, amely a középkori brutális tömlörendszer ellen irányult és jelentős változást készített elő a büntetési rendszer humanizálása területén. E több, egymásra ható folyamat érvényesült a 18. század utolsó harmadától, a szabadságvesztés uralkodóvá válásától abban, hogy egyfelől a fenyítőházak telítődésével és ezzel „kriminalizálódásával”, másfelől az újonnan emelt tömlőházak humanizálásával egymáshoz közeledett, később összeolvadt a két modell.

A mű második részében a szerző bőséges és alapos elemzést kínál a korabeli magyar börtönállapotok karakterizálásához. Mint a 18. század hazai igazságszolgáltatásának kiemelkedő kutatója, keserű tárgyilagossággal tárja olvasója elé korabeli elmaradottságunkat a tőlünk nyugatra eső területek börtönügyi törekvéseihez viszonyítva. Az e században, hazánkban is terjedőben lévő szabadságvesztés-büntetés végrehajtása a közigazgatás (vármegyék, szabad királyi városok, szabad kerületek) és a pallosjoggal rendelkező uradalmak partikulárisan felszabdalt, nyomorúságos állapotú tömlőhálózatában történt. A gróf Eszterházy Ferenc gáláns adományából létrehozott szempci fenyítőház, a korszak egyetlen központi büntetés-végrehajtási intézete rövid néhány évtizednyi, keserves sorsa is bizonyította, hogy sem uralkodói akaratból, leginkább pedig a fejlett polgárság hiányából nem tudott gyökeret verni a fenyítőházi gondolat.

Mégis, ha jelentős késéssel is, a rabmunkáltatás eszméje a 19. század harmincas éveiben kibontakozó fogházjavító mozgalom zászlajára került. A reformkori liberális fellángolásban politikai kérdésként kielezett középkori állapotú tömlőügy reformjához a társadalom színe-javát sikerült mozgósítani. A vármegyéket a sürgető modernizálási kényszer a fogházjavító reformgondolatok számbavételére indította, számukra ezek közül leginkább a munkáltatás bevezetése volt rokon-szenves, főként a rabtartás és a börtönköltségek csökkentése miatt. A haszonelvű munkáltatáson fellelkesült vármegyék ezután már olyan előszeretettel hozták létre intézményeiket, hogy – mint azt a szerző gondos kutatómunkája alapján bizonyítható – egyszerre három dolgházi intézménytípus kialakítására került sor. Ezek egyike a szegénygondozó (dolgoztató) ház volt, amely munkalehetőséget és

ellátást ígért az arra érdemes szegényeknek, a másik a több városban felállított kényszerítő dologház volt, amelyet a munkakerülők, csavargók rendszabályozására vezettek be a hatóságok, végül a harmadik típus a rabdolgoztató ház volt, amelyet a rabok foglalkoztatásának céljából alkalmaztak. Különösen ez utóbbiak megjelenése volt jelentős lépés a korszerű börtönügy megteremtése felé, amelynek célja ugyan a rabtartás költségeinek mérséklése volt, de számos olyan problémát is felvetett, amely érintette a fogvatartás más, megoldásra váró lényegi kérdéseit is.

A szerző rámutat arra, hogy a rabdolgoztató házak tapasztalatai alapozták meg a nevezetes 1843. évi börtönügyi plánum téziseit. A plánum ugyan az egalitárius végrehajtás érdekében a magányrendszert támogatta, de ennek hátrányát (az elmeállapot romlása) a munkakényszer meghonosításával próbálták kompenzálni. A tervezet végül is a munkát kötelezettséggként írta elő úgy, hogy a rabot munkája ellenértékének egy része megilleti. Ezzel a honi büntetés-végrehajtás jelentős lépést tett: a munkát nem sanyarításként, hanem ösztönzőként, a rabok javítása eszközeként fogta fel. A szerző összefoglalásában kifejti, hogy a magyar büntetés-végrehajtás intézményi fejlődése nem a fenyítőháztól tette meg a lépést a korszerű börtön felé, hanem a tömlöcgybe érkeztek meg olyan – a nyugati börtönügyi tudományosságban és praxisban meghonosodott – reformeszmék mint a munkáltatás, a munkára nevelés, a lelki gondozás, oktatás, börtönegészségügy stb.

Mezey Barna börtöntörténeti kutatói munkásságát már a 80-as évek elejétől hálás figyelemmel kísérik a bűnügyi tudományok, köztük különösen a pönológia és a börtönügy művelői. Az akkor fiatal adjunktusként színre lépő kutató témaválasztását nyilván e terület jórészt ismeretlen volta inspirálta. Az azóta megjelent számos cikk, tanulmány, értekezés bizonyítja a szerző állhatatos kitartását a börtönügy múltjának egyre részletesebb feltárásában.

Úgy gondolom, hogy Mezey Barna most ismertetett munkája a hazai börtönügyi szakirodalomnak ékessége, fontos mérföldköve, amely tudományos alaposágával, ugyanakkor a laikus olvasó számára is élményt nyújtó témaválasztásával, részletező-elemző, de ugyanakkor gördülékeny stílusával példamutatója és serkentője lehet a fiatalabb oktatói-kutatói generáció munkásságának.

A terjedelmes, csaknem 500 irodalmi forrást felhasználó művet tekintélyes névmutató és képanyag gazdagítja. A könyv megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.